STRATUL ELEMENTELOR DE ORIGINE MAGHIARĂ ÎN CATEHISMUL CALVINESC DIN 1648

PÁL Enikő
Universitatea *Sapientia*, Miercurea Ciuc
enikopaldr@gmail.com

The Lexical Stratum of Hungarian Origin in the Calvinist Catechism Printed in 1648

The main aim of the present study is to provide the necessary linguistic data for future research on Hungarian loanwords in the 17th century. With this in mind, the paper offers a list of Hungarian loanwords recorded in the Calvinist catechism printed in Alba Iulia in 1648, accompanied by the contexts in which they are employed in the Romanian translation. The proposed glossary is followed by a few remarks about the status and functionality of the listed Hungarian loanwords with respect to the text itself and to the old Romanian language in general. Thus, the lexical items in question are discussed in terms of their means of penetration, vitality and productivity and in relation to the linguistic norm and to textual filiations. Overall, the folk Hungarian loanwords correspond to a regional linguistic norm, but, beyond that, their use is often determined by the translator's own preference for such lexical items. Bookish Hungarian loanwords, on the other hand, continue a certain elitist tradition characteristic for old Calvinist-Romanian texts or function as translation marks indicating textual filiations.

Keywords: *(Hungarian) loanwords*; *folk and bookish penetration*; *linguistic norm*; *textual filiations*; *translation*

1. Preliminarii

Elementele lexicale consemnate în paginile oricărui text românesc vechi oferă cercetătorului un material lingvistic bogat și interesant. Luat în ansamblu, acest material reflectă, pe de o parte, caracterul relativ imuabil al fondului lexical de bază, cu alte cuvinte, viabilitatea și statornicia unor elemente lexicale, care s-au păstrat neschimbate de-a lungul secolelor, iar, pe de altă parte, indică dinamismul necontenit și variabilitatea continuă a vocabularului în genere (cf. și Pamfil 1962: 131).

Lexicul limbii române vechi a fost studiat din felurite perspective, dintre care stratificarea etimologică a ocupat un loc destul de privilegiat încă de la începuturile cercetărilor lingvistice. În acest sens, se știe că, în epoca veche a limbii române, stratul latinesc s-a îmbogățit cu diverse împrumuturi lexicale, îndeosebi slave și maghiare. Statutul maghiarismelor pătrunse în vocabularul limbii române vechi a fost apreciat în mod diferit atât sub aspect cantitativ, cât și sub aspectul însemnătății lor în limbă, în studii care vizează în ansamblu sau doar parțial lexicul românesc (vechi). Dincolo, însă, de datele statistice pe care ni le poate oferi limba textelor românești vechi, în general, sau limba unui anumit text, în mod particular, considerăm că o importanță mai mare o constituie poziția pe care împrumuturile maghiare o au cu privire la dezvoltarea limbii române. În acest sens, nu atât frecvența lor prezintă interes, cât funcționalitatea lor la nivelul unui anumit text și/sau la nivelul epocii vechi a limbii române, firește, cu raportare (și) la etapele ulterioare. O asemenea abordare ar putea contribui, implicit, la configurarea graiurilor limbii române vechi pentru care singurele dovezi ne sunt furnizate tocmai de înregistrarea lor în scris, sub forma textelor.

Traducătorul care din inițiativă calvină a început tălmăcirea în grai românesc a *Catehismului* de la Heidelberg s-a folosit, cum era și firesc, în primul rând de cuvinte din lexicul comun tuturor vorbitorilor români. El a întrebuințat însă și cuvinte caracteristice graiului lui propriu, vorbit în sud-vestul Transilvaniei și în Banat. Astfel, datorită unor condiții lingvistice,

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

precum și unor factori extralingvistici, era cât se poate de natural ca textul *Catehismului* tipărit la Alba Iulia în 1648 să înregistreze o serie de cuvinte de origine maghiară[1].

2. Stratul elementelor de origine maghiară

Din punct de vedere statistic, după elementele moștenite, respectiv după împrumuturile slave, maghiarismele constituie stratul cel mai reprezentativ al lexicului catehismului tradus de Fogarasi István. În continuare, propunem prezentarea, în ordine alfabetică, a cuvintelor de origine maghiară înregistrate în textul catehismului din 1648. Maghiarismele consemnate sunt însoțite de indicații cu privire la sensurile cu care acestea se întrebuințează în textul lui Fogarasi, de precizări etimologice, respectiv de contextele[2] în care ele au fost înregistrate. De asemenea, sunt trecute și corespondentele lor semantice din versiunile-sursă (maghiară și latină), deoarece ele servesc drept puncte de reper pentru unele considerații privind funcționalitatea elementelor maghiare în cadrul textului vizat (vezi *infra,* 3.3.). Cuvintele de origine maghiară sunt grupate avându-se în vedere două criterii: modul lor de pătrundere în limba română, respectiv modul lor de formare. Astfel, maghiarismele pot fi cuprinse în patru subclase, după cum urmează.

2.1. Împrumuturi maghiare populare

2.1.1. Împrumuturi populare propriu-zise

- *alean* ‘împotrivă’ (<mgh. *ellen*), în loc. prep. și adv.: „să minți *în aleanul* Duhului Sfînt” (22/5), „voi goni băsău de *alean*” (33/17), „nu grăi...*în aleanul* prietnicului tău” (35/6-7), „și *în alean* să viem” (38/12), „*în aleanul* porînciei” (39/20), cf. mgh. *ellen,* cf. lat. *adversus, contra*

- *băsău* ‘răzbunare’ (<mgh. *bosszú*), în expr.: „stător de *băsău*” (33/16), cf. mgh. *boszszuskodo,* cf. lat. *zelotes*; „stătătură de *băsău*” (38/5-6), cf. mgh. *boszu állás*, cf. lat. *vindictae*; și în: „voi goni *băsău* de alean” (33/17), cf. mgh. *meg boszszúllom,* cf. lat. *vindicans*

- *chin* ‘suferință’ (<mgh. *kín*), în: „de *chinurile* și de giutruiala păcuriei m-au slobozitu-mă” (20/8-9), cf. mgh. (dial.) *kénnyaitol* (=*kín*), cf. lat. *angustiis*

- *chip* ‘imagine, față, obraz’, ‘idol’ (<mgh. *kép,* dial. *kip*), în: „*chip* cioplit” (33/11), cf. mgh. *bálvány képet,* cf. lat. *simulacrum*; „nici în vreun *chip*, au în vreun obraz” (36/9), cf. mgh. *képben,* cf. lat. *imagine*; și în loc. prep. și adv.: *nici într-un chip* ‘nicidecum’ (11/2, 11/16, 19/11), cf. mgh. *semmiképpen,* cf. lat. *minime, nullo alio pacto; în ce chip* ‘cum, în ce fel’ (20/21, 35/14, 35/17, 40/16, 43/11, 45/9), cf. mgh. *miképpen,* cf. lat. *quomodo, quo pacto, quemadmodum*; *în acest chip* ‘astfel’ (37/9), cf. mgh. *ekképpen,* cf. lat. *ita; în chip tare* ‘ferm’ (24/16), cf. mgh. *erősképpen,* cf. lat. *firmiter; în chip de adevăr* ‘cu siguranță’ (24/10), cf. mgh. *bizonyosképpen; în chip de afară* (27/20), cf. mgh. *külsőképpen,* cf. lat. *extrinsecus*

- *gînd* ‘cuget’ (<mgh. *gond*), în: „Îndrăgește pre Domnul Dumnezeul tău... din tot *gîndul* tău” (10/20); „de mai mică poftă au *gînd*” (39/20), cf. mgh. *gondolat,* cf. lat. *cogitatio(nem)*

- *hasnă* ‘folos’ (<mgh. *haszon,* din forma flexionară *haszna*), în: „slugi fără de *hasnă* sîntem” (25/15), cf. mgh. *haszontalan,* cf. lat. *inutiles*

- *meșterșig* ‘îndeletnicire’ (<mgh. *mesterség*), în: „toate *meșterșigurile* rele” (38/23), cf. mgh. *mindenféle gonosz mesterségek,* cf. lat. *quiquid est malarum artium*

[1] Faptul că împrumuturile maghiare apar cu o pondere considerabilă în limba *Catehismului* calvinesc din 1648 se explică atât prin regiunea de unde provine textul – o regiune puternic influențată de limba și cultura maghiară, datorită condițiilor istorico-politice și socio-culturale – cât și prin influența versiunii maghiare a *Catechismus Religionis Christianae* (ediția din 1643 sau 1647, eventual din 1639) de care s-a servit în cea mai mare parte traducătorul român. Pentru detalii asupra sursei (bilingve) întrebuințate de traducător, vezi și Tamás 1942: 11, 129.

[2] În dreptul fiecărui context, se precizează și locul în care acesta figurează, indicându-se pagina/rândul din ediția consultată. Numerotarea rândurilor ne aparține.

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

- *neam* ‘rasă, specie’, ‘popor’ (<mgh. *nem*), în: „tot *neamul* omenesc” (22/13), cf. mgh. *nemzetség*, cf. lat. *genere (humano);* „învățați toate *neamurile*” (28/6), cf. mgh. *nemzetségeket*, cf. lat. *gentes*

- *ocă* ‘motiv, cauză’ (<mgh. *ok*, din forma flexionară *oka*), în: „prentru ce *ocă*” (16/23, 17/5, 19/8), cf. mgh. *miokért*, cf. lat. *quam ob causam, qua de causa;* „prentru ceastă *ocă*” (19/9), cf. mgh. *ezokáért*, cf. lat. *propterea;* „și e aceea *ocă*” (29/7-8), cf. mgh. *s az az oka*, cf. lat. *que causa est*

- *pildă* ‘parabolă’ (<mgh. *példa*), în: „*pildele* alu Salamon” (8/17), cf. mgh. *példabeszédek,* cf. lat. *proverbia*

- *samă* ‘număr, socoteală’ (<mgh. *szám,* din forma flexionară *száma*), în expr. „băgătură de *samă*” ‘numărare, socoteală’ (8/2-3), cf. mgh. *megszámláltatás,* cf. lat. *numeri*

- *șirag* ‘mulțime, rînd (de oameni)’ (<mgh. *sereg*), în: „dintre tot neamul omenesc *șiragul* au ales.... eu încă acelui *șirag* sînt o parte vie” (22/13, 16), cf. mgh. *sereg*, cf. lat. *coetus*

- *uric* ‘moștenire’ (<mgh. *örök,* în special din *örök-ség*), în: „*uricul* a împărăției lu Dumnedzeu nu-l vor birui” (39/6), cf. mgh. *örökségét,* cf. lat. *Haereditatem*

2.1.2. Derivate românești de la împrumuturi maghiare populare

- *a birui* ‘a stăpîni, a poseda’ (<mgh. *bír-ni*), în: „*biruiți* împărăția ce au gătit vouă” (21/18-19), cf. mgh. *bírjátok*, cf. lat. *possidere*; „cum să știe cineși cineși dintre voi *a birui* vasul său” (38/17), cf. mgh. *bírni,* cf. lat. *possidere*; „uricul a împărăției lu Dunedzeu nu-l *vor birui*” (39/6-7), cf. mgh. *bírják,* cf. lat. *possidebunt*;

- *a celui* ‘a înșela’ (<mgh. *csal-ni*), în: „nici *să*-l *celuiască* pre fratele său” (39/4), cf. mgh. *meg ne csallya*

- *a făgădui* ‘a promite’ (<mgh. *fogad-ni*), în: „Dumnezeu *făgăduiește* plată prentru acele” (25/9-10), cf. mgh. *igér,* cf. lat. *promittat*; „*au făgăduit* aceea Hristos” (28/1, 29/13), cf. mgh. *igérte,* cf. lat. *promisit*

- *făgăduit* ‘promis’ (<rom. *a făgădui* <mgh. *fogad-ni*), în: „Cum cel *făgăduit* Duhul Sfînt să-l luăm prin credință” (22/8-9), cf. mgh. *igértetett*, cf. lat. *promissum*

- *a gîndi* ‘a cugeta’ (rom. *gînd* <mgh. *gond*), în: „nemica de lucru pămîntesc *să nu gîndim*” (41/23-24), cf. mgh. *gondollyunk*, cf. lat. *cogitemus*

- *hiclenie* ‘necinste’, ‘necredință’, ‘trădare’ (<rom. *hiclean* <mgh. *hitlen*), în: „El (Mesia) au răbdat dureri prentru *hicleniile* noastre” (20/10-11), cf. mgh. *álnokságainkért,* cf. lat. *iniquitatibus*

- *îngăduitură* ‘obedință’ (<mgh. *enged-ni*), în: „către voia ta să fim gata, cu *îngăduitură*” (43/10-11), cf. mgh. *engedelmességgel,* cf. lat. *tuae voluntati promptè pareamus*

- *a lăcui* ‘a locui’ (<mgh. *lak-ni*), în: „Dumnezeu... în Biserică de mîni făcută nu *lăcuiește*” (42/5-6), cf. mgh. *lakozik*, cf. lat. *habitat*

- *a tăgădui* ‘a nega, a dezminți’, ‘a renega’, ‘a refuza’ (<mgh. *tagad-ni*), în: „Minținд *tăgăduiesc* pre Dommul” (37/1), „*să* nu te *tăgăduiesc*, și aceea să nu zic Cine-i Iehova?” (39/9-10), „Dumnezeu... cu nimica mai nu *va tăgădui* de noi... bunătățile” (41/12-15), „*să se tăgăduiască* pre sine” (43/14), cf. mgh. *(meg) tagad(ja),* cf. lat. *ementiuntur, denegant, abnegat*

- *uricaș* ‘moștenitor’ (der. rom. < mgh. *örök + suf. –aș*), în: „dacă sînteți feți, *uricași* încă sînteți a lu Dumnedzeu” (15/8-9), cf. mgh. *örökösi,* cf. lat. *haeredes*

2.2. Împrumuturi maghiare culte

2.2.1. Împrumuturi culte propriu-zise

- *aleniș* ‘inamic, potrivnic’ (<mgh. *ellenes*), în: „Domnește-te în mijlocul *alenișilor* tăi” (16/22), cf. mgh. *ellenség,* cf. lat. *inimicus*

- *arădat* ‘origine’ (<mgh. *eredet*), în: „rădăcina și *arădatul* încă a vrăjmășiei” (38/4), cf. mgh. *eredet,* cf. lat. *originem*

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

- *chiuz(ă)* (< mgh. *köz*[1]) se înregistrează cu următoarele înțelesuri: 1. 'comun' (cf. mgh. *közös* 'care aparține comunității'), în: „toți vernicii îs *chiuz* și partnici a lu Hristos" (23/1), cf. lat. *communionem*; 2. 'obișnuit' (cf. mgh. *közönséges*) în: „Șapte cărți *chiuze*" (8/22), „Biserica *chiuză,* creștinească" (13/21), „*chiuză* Biserică Sfîntă a lu Hristos" (22/10), cf. lat. *catholica*; și 3. 'comunitate, comuniune' (cf. mgh. *közösség*), în: „*vo*uă încă *chiuză* să fie cu noi, și *chiuză* a noastră să fie cu Tatăl și cu Fiul său" (23/6-7), cf. lat. *communio* (cf. și Tamás 1942, p. 79).

- *făgădaș* 'promisiune' (<mgh. *fogadás*), în: „Vouă vi s-au făcut *făgădaș*" (28/16), cf. mgh. *igéret,* cf. lat. *promissio*; „cu atare adaus *făgădaș"* (29/2-3), „oricîte *făgădașuri* sunt a lui Dumnedzeu" (46/6-7), cf. mgh. *igéreti,* cf. lat. *promissiones*

- *feiedelm* 'principe' (<mgh. *fejedelem*), în: „te mărești pre tine, cum să fii prespre toți *Feiedelmi*" (45/22), cf. mgh. *fejedelmeknek,* cf. lat. *te extollis supra omnia in caput*

- *nemzat* 'neam, popor, națiune' (<mgh. *nemzet*), în: „învățați toate *nemzaturile*" (27/1), cf. mgh. *nemzetsegeket,* cf. lat. *gentes*

- *semeliu* 'persoană' (<mgh. *személy*), în: „cum acești trei unul de altul să fie *semeliuri* sau obraze osebite" (14/11-13), cf. mgh. *személyek,* cf. lat. *personae*

2.2.2. Derivate românești de la împrumuturi maghiare culte

- *a aldui* 'a binecuvînta' (<mgh. *áld-a-ni*), în: „pentru aceea o *aldui* acest Domn sîmbăta și o sfinți" (34/16-18), cf. mgh. *meg áldá,* cf. lat. *benedixit*; „*alduiește* pre noi" (46/20-21), cf. mgh. *áldj meg,* cf. lat. *benedic*

- *alduit* 'binecuvîntat' (<rom. *a aldui* <mgh. *áldani*), în: „Veniți *alduiți* a Tatălui mieu" (21/17-18), cf. mgh. *áldottai,* cf. lat. *benedicti*

- *alduitură* 'binecuvîntare' (<rom. *a aldui* <mgh. *áldani*), în: „*Alduitura* Mesei" (46/12), cf. mgh. *áldás,* cf. lat. *benedictio*; „și împli toate roditurile vietoare cu *alduitura* ta" (46/17), cf. mgh. *áldásoddal,* cf. lat. *benedictione*

- *alnicie* 'viclenie' (<rom. *alnic* <mgh. *álnok*), în: „Iacă în *alnicie* m-am prins" (11/12), cf. mgh. *álnokság,* cf. lat. *iniquitate*

- *biciluială* 'apreciere', 'venerație' (<rom. *a bicilui* <mgh. *becsül-ni*), în: „cu mare cinste și *biciluială*" (36/21-22), cf. mgh. *böcsülettel,* cf. lat. *veneratione*

- *a bintetlui* 'a pedepsi'[2] (<mgh. *büntet-ni*), în: „și cu bătăi de vecie îl va bate și *bintetlui***"** (11/18-19), cf. mgh. *meg bünteti,* cf. lat. *punit*

- *bintetluială* 'pedeapsă' (< rom. *a bintetlui* <mgh. *büntet-ni*), în: „destoinici sîntem spre bătăi sau *bintetluială* de o vreme" (12/2-3), cf. mgh. *ideig való büntetések,* cf. *poenae temporales;* „*bintetluială* de vecie" (12/4), cf. *örökké való büntetések,* cf. *poenae aeternae*

- *bioasă* 'abundent' (<rom. *biu* <mgh. *bő*), în: „din bună și *bioasă* voia ta" (47/1), „din dăruitura *bioasă* a ta" (47/8), cf. mgh. *bővséges,* cf. lat. *largitate*

- *chiuzluitură* 'comuniune' (<rom. *chiuz* <mgh. *köz*), în: „păharul iară *chiuzluitura* a sîngelui lui cu noi" (29/11-12), cf. mgh. *közöltetés*, cf. lat. *communionem*

- *giutruială* 'chin, suferință, caznă' (<rom. *a giutrui* <mgh. *gyötör-ni*), în: „cu strînsurile și cu *giutruială* nespusă a inimii" (20/6-7), cf. mgh. *gyötrelmivel,* cf. lat. *cruciatibus*; „de chinurile și de *giutruiala* păcuriei m-au slobozitu-me" (20/8-9), cf. mgh. *gyötrelmitől,* cf. lat. *cruciatibus*

- *a ului* 'a mărturisi, a profesa' (<mgh. *vall-a-ni*), în: „Ce crezi cînd aceea *uluiești*?" (14/20), cf. mgh. *vallod*, cf. lat. *dicit*; „*uluim* în chip de adevăr" (24/10), cf. mgh. *állattyuk,* cf. lat. *colligimus*; „dereptate *să* o *uluiesc***"** (39/13), cf. mgh. *meg vallyam*, cf. lat. *profitear*

[1] În limba maghiară veche, termenul se notează și adjectival, cu sensul 'comun, general, public'. Însă mult mai frecventă este întrebuințarea sa drept primul constituent al unor compuse, caz în care formantul *köz-* are semnificațiile 'privitor la o comunitate' și '(legătură) între, interval' (cf. MNYSZ, s.v.).

[2] În limba română veche, maghiarismul este notat și sub forma *bintătui* (cf. și DLRLV, s.v.). Forma *bintetlui* se notează și în celălalt catehism calvinesc din 1656 (Barițiu 1879, p. 121).

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

- *uluită* ‘religie’ (<rom. *a ului* <mgh. *vallani*), în: „măduva a *uluitei* şi a credinţei creştineşti” (7/3-4), cf. mgh. *vallás(nak)*.

3. Funcţionalitatea elementelor lexicale maghiare

Statutul împrumuturilor maghiare notate în *Catehismul* calvinesc din 1648 se prezintă în mod diferit de la caz la caz, ele îndeplinind diverse funcţii, o dată, în cadrul textului care le consemnează, iar, a doua oară, în cadrul lexicului limbii române, privit la nivelul epocii vechi şi/sau al celei contemporane. În continuare, funcţionalitatea acestor maghiarisme va fi urmărită luând în considerare patru criterii: modul lor de pătrundere în limba textului, respectiv în limba română veche; modul lor de raportare la norma lingvistică veche şi/sau actuală; filiaţa textuală şi vitalitatea lor. De altminteri, aceste criterii prezintă şi unele întrepătrunderi. Astfel, modul de pătrundere poate reflecta filiaţa textuală, arătând, implicit, şi raportarea termenului la norma comună a limbii române vechi. Spre exemplu, un maghiarism cult, preluat direct din sursa maghiară, serveşte drept o „marcă a traducerii” (Arvinte – Gafton 2007: 69 ş.urm.), cu alte cuvinte, el funcţionează ca un indiciu al urmăririi versiunii maghiare, cel puţin pe porţiunea în care acesta apare. Or, un asemenea termen, în mod firesc, cunoaşte întrebuinţări limitate, plasându-se în afara normei. Din moment ce el apare ca o replică imediată la textul de tradus, răspunzând unor nevoi momentane, acesta are şanse reduse de a se impune în uzul normat al unei comunităţi, fie şi la nivel regional. De regulă, un asemenea termen nu cunoaşte dezvoltări ulterioare (derivate, compuse etc.), nu intră în expresii şi nici nu se înrădăcinează în vreo paradigmă flexionară, morfo-sintactică, semantică etc. – condiţii care i-ar asigura vitalitatea. Prin urmare, un astfel de maghiarism are, cel mai probabil, o viaţă scurtă în lexicul limbii române, chiar şi în contextul epocii.

3.1. Modul de pătrundere

Introducerea maghiarismelor în textul catehismului lui Fogarasi a fost prilejuită de diverşi factori de ordin lingvistic şi extralingvistic care, la rândul lor, îmbină în proporţii diferite particularităţile idiomului şi/sau ale idiolectului întrebuinţat. Astfel, unele împrumuturi sunt premergătoare actului traducerii, fiind caracteristice limbii comune sau unui anumit grai românesc, eventual unor scrieri de aceeaşi factură, altele au pătruns în limba catehismului concomitent cu efectuarea traducerii, ele cunoscând întrebuinţări sporadice. Cu alte cuvinte, unele dintre maghiarismele notate în traducerea românească a catehismului sunt de natură populară, ele fiind produsul contactelor vii dintre români şi maghiari, fie şi la nivel regional, altele au pătruns în limba română pe cale cultă, livrescă[1].

Împrumuturile maghiare populare atestate la Fogarasi (vezi *supra*, 2.1.) au o vechime considerabilă în limba română, caracterizând fie limba română veche comună, fie graiurile vii ale ariei subdialectale bănăţene-hunedorene. În schimb, majoritatea maghiarismelor culte consemnate în catehism (vezi *supra,* 2.2.) caracterizează îndeosebi textele calvino-româneşti din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, aparţinând, aşadar, unei anumite „tradiţii” culte premergătoare, dar cu o sferă de întrebuinţare mai restrânsă decât cea a elementelor populare, cu toate că, în unele cazuri, nu se poate exclude nici circulaţia pe cale orală a unora dintre aceste maghiarisme. Există, însă, şi câteva împrumuturi care au fost preluate de Fogarasi direct din textul-sursă întrebuinţat, având ocurenţe doar în acest catehism, precum: *arădat, chiuză, chiuzluitură, semeliu*.

3.2. Raportarea la norma lingvistică

Elementele populare, respectiv cele culte se raportează în mod deosebit la norma lingvistică a epocii, cu atât mai mult cu cât aceasta nu era încă fixată şi nici unitară, cunoscând,

[1] De altminteri, nu în toate cazurile se poate face o delimitare tranşantă între caracterul popular vs. cult al unor împrumuturi de origine maghiară. Pentru criteriile de delimitare, respectiv pentru unele dificultăţi de diferenţiere, vezi Pál 2014a: 73-78.

BDD-A23067 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

în fapt, diferite variante dialectale bazate pe frecvență și uz. Astfel, un element regional, de pildă, poate fi considerat ca fiind o „abatere" de la norma comună a limbii române vechi, însă el poate cunoaște, totuși, întrebuințări „normate" în cadrul unei norme regionale, perfect funcționale.

În mod firesc, traducătorul, în calitatea sa de reprezentant al graiurilor ardelenești sud-vestice, întrebuințează cu o mai mare pondere elementele normei specifice ariei subdialectale din care face parte, lucru posibil și datorită faptului că publicul-țintă vizat se înscrie în aceeași arie regională relativ delimitabilă[1]. În acest sens, norma regională își manifestă presiunea asupra selecției elementelor lexicale cu o forță coercitivă probabil mai mare decât norma comună, ceea ce explică numărul relativ mare al ungurismelor regionale, caracteristice graiurilor bănățene-hunedorene, și mai ales în condițiile în care limba română dispunea de termeni proprii pentru majoritatea noțiunilor pe care aceste cuvinte le desemnează.

Pe de altă parte, această normă regională, la rândul ei, poate fi privită sub aspectul naturii populare sau culte. În acest sens, cu privire la perioada veche, se poate vorbi și despre o normă regională cultă specifică regiunii din care provine textul și care admite maghiarismele ca pe un fapt firesc. De bună seamă că aceasta din urmă se sprijină (și) pe o anumită familiarizare și deprindere de a întrebuința surse maghiare. Astfel, așa cum s-a arătat, cea mai mare parte a maghiarismelor culte caracterizează îndeosebi textele calvino-românești, iar multe dintre acestea din urmă reprezintă traduceri (și) după originale maghiare.

Prin urmare, în ceea ce privește raportarea lor la norma lingvistică a epocii, maghiarismele notate la Fogarasi pot fi grupate în următoarele categorii: 1. cuvinte care aparțin normei comune vechi: *a birui, chip, gînd, a lăcui, a tăgădui*; 2. cuvinte care corespund normei regionale ardelenești vechi: *a aldui, alean, aleniș, alnicie, băsău, a bicilui, a bintetlui, a celui, giutruială, hasnă, hiclenie, ocă, samă, a ului, uric(aș)* etc.; și 3. cuvinte care se plasează în afara vreunei norme, necunoscând întrebuințări uzuale: *arădat, chiuz(ă), semeliu*.

3.3. Filiația textuală

Urmărind pas cu pas traducerea românească, pe de o parte, și sursa maghiară întrebuințată, pe de altă parte, statutul elementelor de origine maghiară diferă nu numai sub aspectul naturii populare vs. culte sau al apartenenței la norma comună vs. regională, dar și cu privire la motivațiile care au orientat opțiunile traducătorului. În acest sens, funcționalitatea maghiarismelor poate fi diferită în cazurile în care acestea se întrebuințează independent de sursa maghiară, de pildă, față de situațiile în care ele sunt coprezente cu etimoanele lor ungurești.

Astfel, cu excepția a câțiva termeni – *aleniș* 'inamic, potrivnic' care, în text, redă mgh. *ellenség* 'id.' (și nu mgh. *ellenes* 'id.'!), a *tăgădui* 'a promite' și derivatele sale substantivale (vezi *tăgăduială, tăgădaș*) care redau alte echivalente semantice maghiare (vezi mgh. *igér* 'promite', *igéret* 'promisiune'), *neam* 'rasă, specie', 'popor' care, în text, redă mgh. *nemzetség* 'id.', respectiv *hiclenie* 'necinste', 'necredință', 'trădare' care, în text, corespunde mgh. *álnokság* 'id.' –, toate celelalte împrumuturi maghiare coincid cu etimoanele lor, cele din urmă fiind regăsite, într-un fel sau altul[2], și în sursa maghiară, în aceleași contexte cu împrumuturile. Firește că simpla lor coincidență nu arată, în mod necesar, filiația textelor, nici măcar pe segmentul respectiv. Cu alte cuvinte, ele însele nu arată de fiecare dată faptul că traducerea românească ar fi urmărit exclusiv versiunea maghiară, din moment ce unele dintre aceste cuvinte făceau parte din vocabularul activ al regiunii și/sau al traducătorului (bilingv!) și, ca urmare, selecția lor nu era impusă, în mod necesar, de presiunea textului-sursă maghiar. În acest sens, o certitudine mai mare ne oferă împrumuturile culte preluate direct din textul-sursă, însă, și în acest caz, indiciul

[1] Catehismul era destinat unui public mai restrâns: „în aceste două locurĭ cu deosebire, în Lugoș și în Caransebeș pentru șcólele de religia creștinéscă și pentru întărirea în credință a tinerilor elevĭ de acolo", așa cum afirmă însuși autorul la p. 5 a Prefeței cărții (Tamás 1942: 44, trad. rom. în BRV, I, p. 163).

[2] În unele cazuri, etimoanele ungurești apar în forme flexionare, în altele, ele se găsesc în forme derivate (pentru *gînd,* vezi mgh. der. *gondolat*), sau în compuse (de ex. *chip* redă compuse mgh. *ekképpen,* subst. rom. *ocă* redă compusele mgh. *miokért, ezokáért*).

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

oferit de prezența lor trebuie coroborat cu alte mărci ale traducerii, avându-se în vedere posibilitățile combinatorii potențial oferite de existența a două surse (maghiară și latină).

Ceea ce ni se prezintă interesant, însă, este faptul că, de multe ori, dincolo de vreo constrângere lingvistică datorată sursei sau normei regionale, alegerea unui anumit împrumut maghiar se prezintă ca o opțiune a traducătorului care preferă termenul de origine maghiară în defavoarea corespondentului său românesc. Lucrul acesta devine și mai evident dacă urmărim traducerea lui Fogarasi paralel cu catehismul din 1656 care aparține aceleiași arii dialectale, fiind tipărit în tipografia princiară de la Alba Iulia, ca și catehismul din 1648, și care, în plus, a avut la bază aceeași versiune latino-maghiară ca și catehismul lui Fogarasi (cf. și Drăganu 1922: 164; Juhász 1940: 192; Tamás 1942: 10-15, 129, 131).

Astfel, numeroase sunt situațiile în care traducătorul catehismului din 1656 optează pentru sinonime contextuale în locul împrumuturilor de origine maghiară regăsite la Fogarasi, precum în cazul următoarelor cuvinte: *(în) alean – împrotiva, (a) aldui(t) – (a) bl[ago]slovi(t), aleniș - pizmaș, alnicie – strîmbătate, arădat – începeniă, băsău – pizmă, biciluială – laudă, chiuz – creștinesc – sfînt, chiuzluitură – împreunare, giutruială – muncile (iadului), (a) lăcui – (a) via, șirag – gloată, (a) tăgădui – (a) minți, uricaș - moștianu*. Alte echivalențe sinonimice între maghiarismele din textul lui Fogarasi (F.) și corespondentele lor românești din catehismul din 1656 (B.) găsim în contextele: „din tot *gîndul* tău" (F., 10/20) - „cu tot *sufletul* tău" (B., p. 34); „slugi *fără de hasnă***"** (F., 25/15) - „slugi *netrebnice*" (B., p. 41); „tot *neamul* omenesc" (F., 22/13) și „învățați toate *neamurile*" (F., 28/6) - „toate *limbile*" (B., p. 39, 42); „trei [...] *semeliuri* sau obraze" (F., 14/11-13) - „trei *fètĭe*" (B., p. 36); „Despre băgătura de *samă* a dihaniei" (F., 8/2-3) - „de spre *numĕrulŭ* oamenilorŭ" (B., p. 33); „să fim gata, cu *îngăduitură*" (F., 43/10-11) - „să fin gata spre *plecare*" (B., p. 49). În alte cazuri, împrumuturilor maghiare din textul lui Fogarasi le corespund, în catehismul din 1656, construcții perifrastice: „nu *va tăgădui* de noi... [bunătățile]" (F., 41/12-15) - „nu le *apără* de noi" (B., p. 48); „*să se tăgăduiască* pre sine" (F., 43/14) - „*să se lepede* de sine" (B., p. 49); „destoinici sîntem spre bătăi sau *bintetluială*" (F., 12/2-3) - „sintemŭ vinovatĭ a păți bătae și bicĭu" (B., p. 35); „*uluim* în chip de adevăr" (F., 24/10) - „ținemŭ cu adevĕratŭ" (B., p. 40); „dereptate *să* o *uluiesc*" (F., 39/13) - „să grăescŭ dereptŭ" (B., p. 47).

De altminteri, luat în ansamblu, catehismul din 1656 se prezintă mai puțin impregnat de elemente maghiare, cel puțin în comparație cu textul lui Fogarasi. Cel din urmă se arată a fi mult mai servil față de textul maghiar decât autorul celuilalt catehism care se eliberează mai des de influența sursei maghiare, întrebuințând mai puține maghiarisme și/sau în mai puține contexte. În mod firesc, deosebirile între cele două texte cu privire la ponderea maghiarismelor se pot datora și altor considerente. Astfel, chiar dacă ambele traduceri sunt localizabile în aceeași regiune, având la bază același original, înscriindu-se în aceeași sferă de cult calvinist, cele două texte pot prezenta diferențe datorită edițiilor diferite întrebuințate[1], datorită publicului-țintă vizat[2] și, mai cu seamă, datorită autorilor diferiți, cu nivele de pregătire diferite, idiolecte diferite, având formații psiho-afective și comportamentale diferite etc. Rămâne, totuși, de remarcat faptul că multe dintre regionalismele de uz curent în epocă, întâlnite (și) la Fogarasi, nu se înregistrează în catehismul din 1656.

3.4. Vitalitatea maghiarismelor

În ceea ce privește vitalitatea maghiarismelor consemnate în *Catehismul* calvinesc din 1648, aceasta poate fi urmărită, o dată, la nivelul textului și al regiunii vizate și, a doua oară, la nivelul limbii române a secolului al XVII-lea, în general. Astfel, de pildă, în cadrul textului

[1] Catehismul din 1656 reprezintă, de fapt, o retipărire a celui din 1642. Astfel, acesta se bazează, probabil, pe o ediție mai veche a *Catechismului Religionis Christianae,* pe cea din 1636 sau 1639.

[2] Spre deosebire de textul lui Fogarasi care era menit pentru un public relativ restrâns, catehismul din 1656 apare ca o replică la *Răspunsurile lui Varlaam,* fiind însoțit de *Scutul Catehismului*. În aceste condiții, servind unor scopuri de convertire, este lesne de înțeles că el se adresa unui public mai larg: tuturor românilor, cel puțin din Ardeal.

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

tradus, maghiarismele intră în relații de sinonimie cu alți termeni românești (moștenite sau de alte origini). Asemenea echivalențe semantice se constată în cazul termenilor: *chinurile – strînsurile, semeliuri – obraze, bintetluială – bătăi, chiuz – partnic* etc. De asemenea, așa cum s-a arătat, maghiarismele din textul lui Fogarasi intră în serii sinonimice și în cadrul limbii române vechi. În mod firesc, elementele lexicale populare se prezintă cu o mai mare vitalitate și productivitate. Aceste împrumuturi au cunoscut o largă și frecventă întrebuințare în uzul vorbit, fie și regional, fiindu-le posibil să-și formeze derivate pe terenul limbii române, să intre în compuse și/sau în locuțiuni/expresii, în paradigme flexionare și morfo-sintactice, să cunoască o serie de evoluții semantice (pentru acestea vezi Pál 2014b: 341-513 *passim*). Spre deosebire de acestea, elementele culte nu prezintă trăsăturile menționate sau le prezintă doar pe unele dintre acestea și în mod sporadic.

Pe de altă parte, urmărind istoric soarta acestor cuvinte, în comparație cu limba română contemporană, maghiarismele din *Catehismul* lui Fogarasi s-ar putea împărți în trei categorii (vezi și Pamfil 1962:131-133).

Astfel, unele cuvinte au aparținut și continuă până astăzi să aparțină vocabularului comun tuturor vorbitorilor români, indiferent de varianta dialectală vorbită, unele făcând parte din fondul principal lexical, precum: *a birui, chip, a lăcui, a tăgădui,* care s-au răspândit pe întreg teritoriul lingvistic. Durabilitatea lor este asigurată (și) de faptul că ele denumesc noțiuni esențiale legate de diferite aspecte din viața de toate zilele, care presupun o vechime mare.

O altă categorie o formează elementele regionale, atestate îndeosebi în anumite provincii, fiind specifice unor graiuri vorbite în regiuni mai mult sau mai puțin întinse. După cum ne arată atestările din limba română veche, cât și aria de răspândire actuală, pot fi considerate regionalisme maghiarismele: *alnicie, băsău* (în expresiile calchiate după maghiară *stător de băsău* 'răzbunător' și *stătătură de băsău* 'răzbunare')*, a bintetlui, a celui, hasnă, ocă, samă*. Acestea caracterizează îndeosebi graiurile bănățene-hunedorene.

În limba *Catehismului* din 1648 întâlnim și cuvinte care astăzi au dispărut cu totul din limbă, devenind arhaisme, respectiv sunt pe cale de dispariție. În această situație se află, de pildă, cuvântul *uric* care apare în documente românești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, iar astăzi a trecut în fondul pasiv al limbii. Au dispărut și alte cuvinte care se bucurau de o circulație mai restrânsă și în epoca veche, fiind întrebuințate mai rar și doar în unele texte (îndeosebi calvino-românești), precum: *alnicie, alenișe*. De asemenea, unele cuvinte învechite astăzi sau dispărute sunt atestate în secolul al XVII-lea doar în textul lui Fogarasi. Astfel, sub influența textului maghiar, traducătorul a introdus cuvintele *chiuz(ă), chiuzluitură, semeliu*, care, probabil, nu au avut circulație în graiul viu.

4. Concluzii

Lexicul *Catehismului* calvinesc tipărit în 1648 la Alba Iulia prezintă un strat destul de consistent de elemente de origine maghiară, acesta înregistrând un număr relativ mare de maghiarisme, în special dacă avem în vedere dimensiunile reduse (48 pagini, format 4^0) ale textului românesc. Cea mai mare parte a acestui strat lexical corespunde unei norme lingvistice regionale puternic influențate de limba maghiară care încorporează în sistemul ei împrumuturile de origine maghiară ca pe niște elemente firești, alternându-le chiar cu sinonimele lor românești. Dincolo însă de constrângerile lingvistice impuse de întrebuințarea unei surse maghiare, de norma regională sau de stadiul de dezvoltare a limbii române, cu alte cuvinte, dincolo de vreo necesitate „reală", elementele ungurești deseori reflectă o preferință a traducătorului de a introduce în textul său împrumuturi maghiare cu sau fără întrebuințări uzuale în epocă. Astfel, se poate constata că elementele maghiare au avut un statut privilegiat în contextul epocii vechi, chiar dacă, în etapele ulterioare, se produc anumite schimbări privind locul lor în ansamblul lexicului românesc.

BDD-A23067 © 2015 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)

Referinţe bibliografice:

ARVINTE, Vasile - GAFTON, Alexandru 2007: *Palia de la Orăştie (1582). II. Studii,* Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

BRV, I = Ioan Bianu - Nerva Hodoş, *Bibliografia românéscă veche 1508-1830,* tomul I, 1508-1716, Ediţiunea Academiei Române, Bucuresci, 1903.

DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.

DRĂGANU, N. 1922: *Cea mai veche carte rákóczyană,* în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", I, 1921-1922, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul".

JUHÁSZ, István 1940: *A reformáció az erdélyi románok között,* Kolozsvár.

MNYSZ = Szarvas, Gábor, Simonyi Zsigmond, *Magyar nyelvtörténeti szótár*, I - III, Budapest, 1890, 1891, 1893.

PÁL, Enikő 2014a: *Consideraţii asupra unor maghiarisme culte în vechile traduceri româneşti,* în „Dacoromania", serie nouă, XIX, nr. 1, p. 68-81.

PÁL, Enikő 2014b: *Influenţa limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche,* Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

PAMFIL, Viorica 1962: *Lexicul Paliei de la Orăştie. Observaţii generale*, în „Cercetări de lingvistică", VII, nr. 2, p. 131-135.

Surse:

Catechismus Religionis Christianae compendiosè propositus, & sacrarum literarum testimoniis confirmatus. Exore infantium et lactentium disposuisti laudem. Psal. 8.3. Matth. 21.16. Albæ Jvliæ. M. DC: XXXXIII [1643] // *Catechismus Az az; A' keresztyeni vallásnak és hütnek rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott, szent irásbéli bizonyságokkal megh erössittetett summája, avagy veleje. A' még szólni nem tudó és csecsszopo gyermecskéknek szájokbol rendelted véghez vinni a' te dicseretedet. Psal. 8.3. Matt. 21.16. Fejér Váratt. M. DC. XXXXIII.* [1643], în ediția princeps din Biblioteca Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum Könyvtára)

(Online: *http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/patrimoniu/BCUCLUJ_FCS_BMV2279.pdf* - 20 febr. 2015). Vezi și ediţiile: *Catechismus Religionis Christianae...* M.DC.XLVII [1647] și *Catechismus Religionis Christianae...* M.DC.XXXIX [1639]

BARIŢIU, Georgiu 1879: *Catechismulu calvinescu impusu clerului şi poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákoczy I. şi II., transcrisu cu litere latine după ediţiunea II tipărită în anulu 1656, insocitu de una escursiune istorica şi de unu glosariu de Georgiu Baritiu*, Sibiu.

TAMÁS, Lajos 1942: *Fogarasi István kátéja. Fejezet a bánsági és hunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből,* Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet. [*Catechismus Az az; A' kereſztyéni Valláſnak és Hûtnek Rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatot ſzentirásbeli bizonyſágokval meg erósittetet ſummája avagy veleje. Mellyet Deák és magyar nyelvbóI Oláh-nyelvre forditot. Fogarasi Istvan. Lugoſi már az igaſságot rész szerint meg-iſmet Olah Magyar Eccleſiának lelki Páſztora. […] Feiervarat Nyomtattatott. Braſsai Major Márton általi 1648. Esztendőben // Catechismus / Aceea e aceea; Summa sau Măduva a uluitei şi a credinţei creştineşti, cuprinsă în întrebări, şi răspunsuri scurte; şi cu adevărături din scriptura svăntă. Catechiſmus Latino, Ungarico, Walchicus Translatus opera ac Studio Stephani Fogaraſi Symmiſtae Oppidi Lugas, Anno 1647 die 18, Decembri […]*, p. 43-65]

BDD-A23067 © 2015 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:04 UTC)